

АВТОПОЕТИЧНОСТ, ЛИТЕРАТУРА, НАУКА

(Какво означава когнитивната теория за литературната наука на Вили Ерт)

(*Gebhard Rusch. Autopoiesis, Literatur, Wissenschaft. Was die Kognitionstheorie für die Literaturwissenschaft besagt. – In: Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus. Hrsg. von Siegfried J. Schmidt, Frankfurt am Mein, 1992*)

ГЕБХАРД РУШ**Уводни бележки**

Литературознанието – както и всяка друга наука – се практикува от хора; те избират своите работни теми, методи и цели, те защитават своите убеждения, хипотези и теории. И имат определени, малко или повече експлицитни възгледи за това, какви да бъдат предпоставките и условията на техните действия, какви изисквания ще осъществяват и какви цели всъщност могат да постигнат.

В тази статия бих желал да говоря тъкмо за подобни предпоставки и условия, за разрешимостта на определени изисквания и за постижимостта на определени цели. Тук естествено всичко това не би могло да бъде изпълнено и обосновано така подробно, както би било желателно; изчерпателен съм бил в друго съчинение (срв. Руш 1985), а в значителна степен и в един съвместен труд със Зигфрид Й. Шмид (срв. Руш, Шмид 1983).

Между литературознанието, от една страна, и природните и хуманитарни науки, от друга, – съществуват много, например систематични и методологически, връзки, които стават ясни най-вече, когато човек насочи своето внимание към социалнолитературни и литературнопсихологически разработки. Връзки между тези големи групи от научни дисциплини обаче се изграждат и чрез това, че учени от различни специалности се учат един от друг; чрез това, че използват резултатите от труда на своите колеги в собствената си работа; чрез това, че изследват разработките на останалите дисциплини относно приложимостта им за разрешаване на теоретични и практически проблеми в своите собствени дисциплини. В този смисъл при решаването например на познавателно- и научнотеоретични проблеми в своите дисциплини, както и при разрешаването на ежедневно повтарящи се практически конфликти литературоведите (а и не само те) биха могли да научат доста от когнитивните биолози и психолози. В следващите редове ще говоря за някои аспекти биолози и психолози. В следващите редове ще говоря за някои аспекти и изводи от един подобен процес на поуки.

1. Скица на когнитивнотеоретическите основи

Когато тук става въпрос за когнитивна теория, не се мисли само за такива представи, каквито са били развити в експерименталната психология (във връзка с перцептивните и аперцептивните способности на човека) и в различни специализирани области (прим. интерперсонални възприятия, психология на езика и т.н.), не се мисли само за теории на възприемането и обработката на възприятия, а и за представи, които са възникнали – предимно в по-ново време – в теоретичната биология (до известна степен като историческо наследство от Якоб фон Юкскулс) и се отнасят за организацията и функционирането на живи организми в рамките на кибернетични системнотеоретични концепции.

Ако тези когнитивнопсихологически и когнитивнобиологически трудове бъдат обобщени под понятието на една обща когнитивна теория, те ще представляват кохерентна мрежа от теоретически идеи, в която нашите сетивни, възприятийни, разбирателни и поведенчески способности стават описуеми и обясними като конструктивни процеси, като конструктивни способности, които осъществяваме в процеса на нашето себесъхранение като живи организми въз основа на нашите структурни и функционални дадености.

В следващите редове ще се спра най-напред върху някои от централните идеи на когнитивнобиологическите и когнитивнопсихологическите концепции, за да представя след това като следваща стъпка една познавателнотеоретична позиция, която е в плътна връзка с тези когнитивнотеоретически предположения.

1.1. Когнитивна биология: автопоетични системи

Най-значителният представител на когнитивнобиологичните идеи без съмнение е чилийският биолог и неврофизиолог Умберто Р. Матурана. В своите трудове (Матурана 1977, 1982, 1983), чрез които прави връзка непосредствено с (някои) експериментални открития на сетивната психология и учението за поведението на по-низшите животни, примитиви и хора, Матурана описва живите организми като автопоетични системи (гр. autos – сам, poiein – правя). Подобни системи се характеризират най-вече чрез следните свойства:

I. Те демонстрират циклична организация; т.е. резултатът от взаимодействието на техните съставни части е отново взаимодействието на техните съставни части. С други думи – взаимодействието на техните съставни части означава ре-продукция тъкмо на тези съставни части; така се подсилва съществуването на системата.

II. Автопоетичните системи са оперативно затворени и самореференциални; т.е. за запазването на своята екзистенция те не се нуждаят изобщо от «информация», каквато не е заложена в една или друга форма в самите тях.

В своето опериране и активности те се отнасят към самите себе си и тогава, когато някой наблюдател описва техните активности като общуване с обекти в света.

III. Автопоетичните системи са структурно пластични системи; т.е. в рамките на организационно поставени условия техните налични конкретни структури могат да варират (те могат напр. да растат, да остаряват, да учат, да се диференцират и специализират и т.н.). Ако структурните модификации доведат до разрушаване на цикличната организация, системата се разпада.

IV. Автопоетичните системи съществуват като оперативни единици в медиум, с който са структурно свързани; т.е. действията в медиума, от който въз основа на своите психологически, сензорни и т.н. качества системата може да бъде засегната, се отразяват в системата като структурни деформации. Като компенсират тези деформации по свой начин, който зависи изключително от самата нея, системата се променя в медиума свободно спрямо по-горе специфицираните действия. Не съществува обаче детерминистична взаимовръзка между подобни действия в медиума и «реакциите» на системата. Медиумът подбира самоизработени и вложени в системата реактивни възможности, без обаче да ги специфицира и определя.

V. Автопоетичните системи са хомеостатични, що се отнася до запазването на своята организация и приспособимост; т.е. те се стремят да запазят своята организация въпреки всичките си взаимодействия с медиума, въпреки всички деформации и структурни модификации. Същевременно те се стремят да запазят своята приспособеност към валидните в медиума условия. Функционалната цел обаче не е приспособяване към медиума, а запазването на една кохерентна с медиума структура. Не съществува жив и в този смисъл неприспособен организъм; неустойчиви спрямо медиалните условия системи не биха могли да съществуват изобщо.

VI. По-комплексните автопоетични системи по правило биват допълвани от нервни системи, чиито функции се състоят единствено в координирането на сетивните и нервопроводимите активности на системата. При това обаче нервните системи разширяват и поведенческата област (когнитивна област) на живите системи с известно количество «вътрешни» взаимодействия на чисти отношения. (Невро)-физиологичното устройство на живите организми съответно показва, че познатото на всички ни от преживяването общуване с обекти и събития от света на опита не е всъщност общуване с независими от нас, съществуващи «сами по себе си» същности, а е «общуване» с определени в настоящия момент състояния, разлики и промени в активността на нервните клетки от различните наши сетивни органи и по-висши центрове на нервната система. По този начин човек може да си представи света с всички обекти, събития и т.н., въплътен в милиони и милиони мостри активност на сетивните клетки и на стигащите до мозъка ключови елементи.

VII. Чрез това, че активираните нервни клетки активират нови нервни клетки, а те пък – други, в по-комплексните нервни системи може да се стигне, що се отнася до операциите, до рекурсии, т.е. до това, една система да взаимоотнобува със себе си. С други думи, системата може да се самоопише и – при все нови и нови рекурсии – описвайки се, да се описва в един безкраен процес. По този начин става ясно какво може да бъде наречено наблюдател и самосъзнание.

VIII. Въз основа на вида и начина на тяхното функциониране и на вида и начина на техните структурни модификации автопоетичните системи оперират индуктивно.

IX. Автопоетичните системи могат да общуват взаимно, като се представят взаимно в своите настоящи когнитивни области. При това се стига до образуването на консенсуални области.

Тези общо формулирани за живите системи структурни и функционални свойства важат, разбира се, и за хората. Видно е и, че това схващане за живите системи и за хората има широки и специфични последици за нашето себеразбиране, за нашето мислене и действие. Когнитивнобиологичните концепции ни водят към едно схващане, което се е появило в различни форми и с различна тежест във философското и метафизичното мислене на всички епохи и традиции, а и днес дава отражение върху интуициите ни (макар и да не е непременно властващото образователно мнение) от-носно човешкото познание: водят ни към конструктивизма.

1.2. Когнитивна психология: конструкцията на действителността

За когнитивните психолози е самопонятно, че това, което се появява в нашето възприятие, не е, тъй да се каже, фотографско отражение на заобикалящия ни свят, и още: процесът на възприемане не е пасивен процес на вярна (сигурна) вътрешна репродукция на външни предмети и състояния на нещата. Светът на нашия възглед във всички свои аспекти е резултат на нашата конструктивна способност. Този възглед бива поддържан с течение на времето от голям брой експериментални и свързаните с тях теоретични студии. Към най-известните разработки от този вид се числят без съмнение трудовете на гешалтеоретичите, като напр. тези на В. Кюлер, М. Вертхаймер и В. Метцгер, които във връзка с Е. Херинг разглеждат «цялата реалност на наивния реалист, Аз-а и околния свят като поравно обусловени от процеси в нервната система» (Метцгер 1975,2). И появяващите се в нашето възприятие цялостни единства (образи, гешалти) дължат по смисъла на това схващане своята наличност и качество на взаимодействието на нервните присъединителни елементи (срв. Вертхаймер 1912), в което чрез полета на сетивни активности биват активирани освободени когнитивни схеми (групи от нервни клетки), които функционират в известна степен като асимилативни схеми и означават специфични сетивни впечатления. И.Ж.

Пиаже в своите многообхватни трудове постоянно прави отпратки към активната и конструктивна роля на когнитивните системи (прим. във взаимовръзките на възприятията) и свежда сетивните и духовните способности на човека до сензомоторни схеми и техните координации, диференциации, интериоризации, еквидибризации и т.н. (срв. напр. Пиаже 1974, 1975, 1976).

Във връзка с езиковопсихологическите разработки на К.Т. Стивънс и Н. Хали У. Найсер успя да демонстрира значимостта на концепцията «анализ-чрез-синтез» и за визуалните и акустични възприятия (срв. Найсер 1974).

фиг.1. Плъх и профил (по Бургелски 1961; тук по Вернон 1977 стр 106

фиг.2.. Профил на млада дама или възрастна жена. Боринг 1930.

Този списък би могъл и без друго да бъде продължен; тъкмо в изминалите десет години когнитивнопсихологическата дейност бе особено интензивна в областите «психология на възприятията» и «психология на езика». (За преглед на подобни разработки вж. общо Вацлавик 1978; психология на възприемането – Вернон 1977, психология на езика – Хърман 1976).

Особено поучителни и илюстративни за конструктивността на човешкото познаване се оказаха възприемателните феномени при разглеждане на картинни гатанки (Волмер 1978, 83-93; Варнон 1977), при слушане на еднакъв езиков израз, повтарян многократно (срв. Лили 1979, 72 и сл., 133 и сл.; Фьорстер 1981, 42), при експерименти с фиксация на погледа (срв. Линдси, Норман 1972, 33-37) или при пълната загуба на визуални впечатления. При гледане на гатанки в картини наблюдателят произвежда спонтанно «еднозначно» възприятие на една фигура, на чието място (според очакванията и информираността) по-сетне се появява друга фигура и накрая отново може да изплува първоначалното възприятие – процес, който бива преживяван като «превърщане» на актуалната за възприятието в настоящия момент

фигура. Ако бъдат компенсирани очномоторните активности, чрез които една картина бива фиксирана върху ретината, може да се направи така, че възприятията напълно да изчезнат. Същото е и при слушането на записан върху магнетофонна ролка (най-често многосричен) израз. Първоначално той бива чуван; след неколkokратни повторения се изграждат обаче съвсем нови слухово-сетивни възприятия, чуват се нови и други думи, дори и кратки фрази.

1.3. Радикален конструктивизъм

Изхождайки от експерименталните открития на психологията, невропсихологията, биологията и етологията и надграждайки върху представите за модели на устройства, развити под влияние на кибернетиката и теорията на системите, и върху принципите за опериране при живи системи, в хода на последните около 50 години човечеството разви една концепция, чиито очертания са вписани в много (дори доста ранни), разпръснати из различните научни дисциплини на природознанието и хуманитаристиката трудове. Те бяха систематизирани и интегрирани в системно- и когнитивнотеоретични рамки едва от изследователи като Лудвиг фон Берталанфи, Джон фон Мойман, Хайнц фон Фьорстер, Уилям Т. Пауерс, Джон Ричардс, Ернст фон Глазерсфелд и др.

За тази концепция централни понятия са опериране и конструктивност. Когнитивните системи – това изяснява Хайнц фон Фьорстер – конструират своята действителност чрез своите операции в процеса на своето опериране, независимо от обусловеностите на това опериране (срв. Фьорстер 1981, 39-60). У.Т. Пауерс, Д. Ричардс и Е. фон Глазерсфелд предоставиха аргументи за разсъждения в следната насока: сетивните възприятия (а с тях обектите и качествата на света) се появяват в известна степен като производствена обусловеност на живите когнитивни системи, като процес на контрол и управление спрямо перцепциите и в процеса на сетивно-нервопроводимата координация (срв. Ричардс, Глазерсфелд 1979). В тази посока на мислене и човекът не е направен така, че да може да познае своето външно обкръжение (медиумът, в който той съществува като жива единица). Онова, което му се струва външно обкръжение, енвайронмент, онова, което му се струва свят, в който той действа, е по-скоро негово свършено автономно постижение, нещо като трик в организацията на неговите операции; трик на собственото му функциониране. Съпреживяването на света и обработката на подобни преживявания са в известна степен нещо подобно на обратносвързан изход на основно предпрограмирана и самопрограмираща се система от когнитивен софтуейър и неврофизиологичен хардуейър. Феномени на обратното свързване са ни добре познати от действията на домашните усилвателни уредби; за да се произведе обратно свързване от такъв вид, е необходим микрофон, усилвател и високоговорител. Чрез

регулиране силата на звука могат да бъдат произведени изключително неприятни свирещо-стържещи шумове. По аналогия подобни шумове отговарят на процеса на сетивните впечатления, на осъществяването на възприятията. И нашето държание и действие отговаря на контрола и регулирането на вида и интензивността на тези шумове.

Тези разсъждения ни дават повод за една основополагаща преориентация. При споменатите предпоставки човекът **не** живее в света, който възприема и с който общува, а живее и преживява с този свят, т.е., така да се каже, чрез конструиране на «светообразното»; и в този смисъл преживяването на света изпълнява в процеса на себенаправата (autopoiesis) инструментална функция за запазването на организацията и пригодността на живата система.

Изхождайки от това основополагане, Ернст фон Глазерсфелд обоснова своята гносеологична позиция, наречена радикален конструктивизъм (срв. напр. Глазерсфелд 1981, а/б). Радикалността на този конгнитивнотеоретически конструктивизъм се състои в това, че разглежда всяко човешко познание и мислене като конструкция в процеса на човешкото познание и автотопезия и не допуска изключение на това «правило». Последниците от тази радикалност са прости, но дискурсионновзривяващи и прозорливи:

– Познанието за абсолютната действителност е недостъпно за нас. Тъй като ние сме живи организми; може би повече за това знаят мъртвите.

– Обективност в смисъл на неподправен, директен или чист достъп до някакъв обект или състояние на нещата е по човешки невъзможна; в най-добрия случай ние можем да създаваме интересубективности (чрез успоредно протичащи съ-конструкции).

– Истина в абсолютния смисъл е недостъпна за човека; в най-добрия случай средствата за потвърждения, според които ние по принцип общуваме в нашите социализационни общности, могат да бъдат интересубективни, а нашите преценки за истина и фалшивост на принципите – да бъдат успоредени.

– Всички възприятия, състояния на знанието, начини на мислене и културни форми (форми на живот) са инструмент и в процеса на човешката себенаправа (autopoiesis).

– И радикалният конструктивизъм е такъв инструмент, т.е. конструкция; и за него не може да се каже дали той (в иконичен смисъл) е съответен или не на абсолютната действителност; и при него рекламата на обективност (в абсолютен смисъл), а още повече на истина (в абсолютен смисъл), е недопустима.

Става въпрос само за това – да се разбере, че като губи с търсенето на абсолютни претенции за познание, обективност и истина, човек не губи нищо повече от няколко неподправени фикции и пълнежа на възникналите около тях проблеми.

2. Какво означава когнитивната теория за литературознанието

В следващите откъси желая да разясня в кои аспекти една изведена от общата когнитивна теория радикално-конструктивистка философия е значима за литературознанието. Тъй като и в този случай не може да става въпрос за комплексност, а само за това, да бъде изобразена цел и ясни очертания на един нов начин за мислене, ще се концентрирам върху аспекти от по-общ вид.

2. Гносеологични аспекти

От радикално-конструктивистка гледна точка не само постиженията на нашите пре-живявания и възприятия изглеждат като инструменти в процеса на човешкото познание. Същото важи и за всички наши интелектуални постижения и операции, за концептуализации, за описателни и категориални системи. Ако схванем, че всички референти на нашите езикови изрази са разположени в областта на нашето познание, и ако схванем, че нашите възгледи, представи и масиви от знание за устройството и начините на функциониране на действителността, накратко: цялото наше (разглеждано онтологично) знание е (об)означаващо (signifikant) единствено с оглед на процеса на нашето познание, а не с оглед на действителна даденост в независима от нас действителност, тогава става ясно, че нашите «естествени» и научни онтологии и всички наши представи за това, какво представлява дадено нещо и как то е направено имат оперативна значимост само като инструменти в процеса на познанието. Дали съхраняваме или препредаваме една онтологична представа, не зависи от това дали тя съвпада или не с действителността – защото кой би могъл да установи нещо подобно? Критерият е по-скоро ефективността на концептуалните системи за постигането на определени цели в процеса на познание. И това е един от малкото критерии, чиято операционализация и проверки сме в състояние да осъществим; защото ние зависим от възможността, чрез нашето изживяване – в известна степен в «медиума» на нашето конструиране на свят – да пре-живеем последствията, които произтичат от нашето конструиране на свят, от нашето мислене, държане и действие, както и от следствията и изводите от самото из-живяване. В този смисъл нашето онтологизиращо (в ежедневието живот по правило съвсем наивнореалистично) из-живяване е същевременно «медиум» и инструмент на осъзнато от нас познаване. Затова ние постоянно изразяваме оперативното си знание (знанието за това какво, как можем да вършим и до какъв край можем да го доведем) в понятия за познатите ни активни, съществуващи независимо от съзнанието ни представи; а като откриваме нови онтологии и нови онтични концепции, и като ги прилагаме напр. в описателни, разяснителни и гещалтни взаимовръзки и наблюдаваме следите, резултатите и последствията, ние произвеждаме ново оперативно знание, от което можем отново да напра-

вим изводи за нашето сношение с определени онтични концепции.

Онтологичното знание (в смисъл на живи, активни представители за устроеността на света) и оперативното знание (в по-горе споменатия смисъл) се отнасят следователно едно към друго, в известна степен допълвайки се; при това нашето онтологично знание, както и онтологичните ни хипотези и аксиоми са «медиум» и инструмент за постигане на оперативно знание, докато единствено в оперативното ни знание стават понятни възможностите и границите на нашето мислене и действие.

За литературознанието ние не се нуждаем от дисциплинарноспецифична теория на познанието; защото с оглед добиването на знания литературоведите се намират (както и всички други хора) в същото положение. Само областта от феномени, към която е отправен специфичният им интерес, се различава от областите, за които настояват учените от други дисциплини. И литературоведите общуват с определени онтични концепции и онтологични, предмети, състояния на нещата, представи и идеи, и те добиват оперативно знание в общуването с подобни обекти в процеса на познаванията.

2.2. Научнотеоретични аспекти

2.2.1. Първи екскурс върху интерпретирането

Повечето литературоведи виждат по традиция своята основна задача в това, да разбират т.нар. литературни текстове, при което понятието за разбиране в този случай притежава, както е общоизвестно, неясни граници. Според интенцията и Дилтаевоото философско твърдение тези литературоведи се отличават от учените, чиято цел е да описват, да обясняват и да придават форма.

Нека погледнем – силно идеализирайки – какво вършат тези литературоведи. По повод прочита на някакъв т.нар. литературен текст те произвеждат един нов текст, една интерпретация. От една интерпретация се очаква да отговори на някои стандартни въпроси (във връзка с литературните текстове често сякаш разбиращи се от само себе си), примерно за интенциите на автора, за актуалността на текста, за социалнополитическите фактори от времето на текстовото производство, за отношенията между формални и тематични текстови белези и т.н. Очаква се да открие своеобразието на текста спрямо (от няколко десетилетия) необозримо количество други текстове и по своя начин да отговори на тези стандартни въпроси. Очаква се освен това интерпретацията да подчертае своеобразието си, да бъде оригинална и т.н. По правило подобна оригиналност са дължи на случайни, асоциативно направени връзки (омоними, синоними, обобщения, подобия, сравнения и т.н.) и на промяната на рамките, в които се осъществява кохерентността (при което протичащите актуални съвремена и изглеждащите различни в тяхна светлина минали времена вече се грижат за постоянна промяна на перспективата). По този начин могат да се пра-

вят текстове (интерпретации), за чиято значимост прекрасно и дълго може да се спори, защото равнището на тяхната интерсубективност и контактност е изключително ниско.

В какво обаче се крие ползата от подобна дейност? Какъв принос към разширяването на научните действени възможности можем да очакваме от практикуването ѝ? И преди всичко: какви онтологични представи и какво оперативно знание предоставят интерпретиращите литературоведи на социалната общност, която заплаща техния труд?

Фактът, че литературоведите размислят по този въпрос от 1968 г. до днес, не трябва да означава, че те са нямали достатъчно фантазия, за да открият отговора: били са намирани отговори, например на първия въпрос. За тези отговори е отличително, че интерпретирането се разбира като дидактическо средство за възбуждане на фантазия, за създаване на аргументативни и изказни способности, за влияние върху политическо и културно създаване на мнение и т.н., така че на текстуалните резултати от интерпретирането в действителност не се приписва вече «собствена стойност». Но подобни аргументи за полезност не трябва да позволяват появата на спекулации върху фантазните способности и реторическите компетенции на професионални литературоведски интерпретатори. Тъкмо затова би трябвало да се търсят отговори на другите два въпроса.

За жалост това търсене остава без същински успехи, което и дава повод за предположението, че проявяващата се като генетично заложена в традиционно ориентираното литературознание дискусия за полезността би могла да означава: този тип литературознание не е полезно по желания начин и в желания обхват. От конструктивистична гледна точка би могло да се каже нещо в подкрепа на това предположение. Поради което бих желал да направя някои констатации:

I. Изработването на интерпретации квалифицира единствено за изработването на интерпретации. Обратно на това – например провеждането на социалнопсихологически експерименти не повишава квалификацията единствено за провеждане на социалнопсихологически експерименти, а и за разрешаването на социалнопсихологически ежедневни проблеми и конфликтни ситуации.

II. Точното изпълнение при интерпретирането на текст T се отличава по правило от точното изпълнение при интерпретирането на текст T1. Така например за създаване на кохерентност биват използвани съвсем други концептуални системи; вместо подобия за доминантен организационен принцип биха могли да бъдат използвани например различия. Обратно на това – изпълненията например при две замервания на разстояния не се различават по принцип едно от друго.

III. Точното протичане на интерпретацията на някакъв текст – по всеобщото мнение на специалистите – не може да бъде обобщено за други или всички други текстове.

IV. Ако две личности интерпретират независимо едно от друга един и същи текст, те по правило ще постигнат различни резултати. Обратно на това – две личности, които определят независимо една от друга обема на едно тяло, по принцип постигат еднакъв резултат.

V. Точните действия на едно лице в интерпретацията на един текст – по всеобщото мнение на специалистите – не могат да бъдат обобщени за друго лице.

Бихме могли да кажем, заключавайки:

VI. Направата на интерпретация върху текста Т от лицето Л квалифицира лицето Л единствено за изработването на интерпретация върху текста Т.

VII. Придобитото чрез направата на една интерпретация на текста Т от лицето Л оперативно знание е значимо единствено за лицето Л и при същото лице – единствено за текста Т.

Ако тези констатации са верни по принцип, то тогава при литературоведската интерпретация имаме работа със способ, който последователно възпрепятства систематизирането (обобщаване, координиране, интегриране и т.н.) на поведенчески способности (наличности на оперативно знание). Поради това, че учението за интерпретацията – и в актуализираните му варианти – налага енциклопедично-събирателен принцип за литературоведско знание, то възпрепятства когнитивни системи като нас, хората, в техните тенденции към изграждане на обобщими асимилативни схеми, към построяване на икономични структури на знанието и т.н. Тъкмо затова не може, а и не може да бъде развита строга методология на интерпретирането – което вече означава *contraditio in adiecto*. Към тази не-методологичност на интерпретирането човек би могъл да се отнася както желае: да я приема като предимство или недостатък. Но именно тази не-методологичност обосновава трайното впечатление за безполезнаост на интерпретирането относно много, актуално важни интереси тъкмо във времето, което изисква индивидуално развитие, социална и персонална ефективност на това развитие, а така също икономична и благоразумна употреба на човешки сили. От не-методологичността произтича в крайна сметка (като единствен способ за преподаване и научаване на интерпретирането) способът за демонстриране на отделни примери от учителя и последващата имитация от ученика. Но тъй като учениците не могат да имитират това, което върши учителят – всъщност неговото изпълнение може да се експлицира само повърхностно и в груби черти, – като единствена остава възможността резултатите от ученическата интерпретация да бъдат успоредявани с тези от учителската. Поради това, че за да изучават интерпретирането, учениците по необходимост са насочени към интерпретациите на учителя като пример, в класните стаи и университетските семинари възниква онази парадоксална ситуация, в която сериозният стремеж на учащите към знание, на което могат да разчитат, бива излъган, а учителите – доведени

до мъки на съвестта поради принудата да оценяват ученическите интерпретации – ситуация, при която страдат и двете страни. От това бедствено положение, а съвсем неслучайно, произтича и дидактическото функционализиране на интерпретирането.

За отговарянето на оставащите въпроси важно е следното: Интерпретиращото литературознание разширява числото на единично образцовите интерпретации, но не и потенциала на нашите действени възможности, от които интерпретирането на т.нар. литературни текстове е само една. Интерпретиращото литературознание не предлага експлицитно оперативно или – ако това звучи по-ясно – действено знание. Постигнатото при интерпретиране в общуването с текста и с концептуалните системи (хипотеза за значения, рамки на изложение и т.н.) оперативно знание остава идеосинкратично и текстовото специфично. Интерпретиращото литературознание не отговаря на необходимостта за концептуални и действени стратегии при решаването на теоретични и практически проблеми. Като резултат следва една сфера от дейности, ограничена като цяло само до интерпретирането, за която интерпретиращото литературознание е косвено от полза.

Като завършек – няколко думи за научните способности на интерпретирането. На подобни места обичайно се разгарят най-горещите спорове върху това, кой определя критериите за научност и кои са тези критерии. Няма да се впускам в подобен спор, тъй като по мое мнение така поставен, спорът изхожда от неправилно разбрано понятие за онова поле на дейност, в което се създава знание. Човек трябва наистина само да запита кои са желателните и необходими качества за нашите начини на мислене и действие, за да стигне до идеята, как ще да се е създадо онова поле на дейност, в което може да се създава знание за полза на всички членове от една социална общност.

Според мен към най-важните качества на нашите начини за мислене и действие принадлежат:

- изпълнимост (ергономична и когнитивна адекватност, кохерентност, трайност, завършимост и т.н.);
- обобщимост (индуктивна ефикасност, плодотворност, иновативност);
- полезност (автопоетична ефективност, екологична ефективност);
- надеждност (времева и пространствена индиферентност);
- комбинируемост (плодотворност, иновативност, покачване на способността, стабилност спрямо промени, промяна);
- модифицируемост (плодотворност, иновативност, покачване на способността, стабилност спрямо промени, промяна).

Що се отнася до изискването за обща полза на всички членове в една социална общност, то начините на мислене и действие, от които се изисква това, трябва да притежават освен споменатите и качеството

- интересубективност (потенциално),

а за подsigуряване на потенциалната интересубективност – качеството – комуникабилност (да може да се възприема, експлицира, преподава, научава и т.н.). Доколкото комуникацията, свързана с нашите знания, е езикова, би трябвало единиците, в които се изразяваме, да притежават качествата

– граматичност, синтактичност и семантичност (съответно на нашите понастоящем естествени езици) и

– интерперсонална потвърдимост. А доколкото комуникацията относно нашите знания не е езикова, а протича напр. чрез извършването на ръчна дейност, тя не би трябвало да се свързва с измами относно взаимовръзката на действие, предпоставки и резултати, т.е. изисква се

– честност.

Сега вече може да се установи, че интерпретирането отпада от научните дейности. То търпи крушение напр. спрямо изискванията за интересубективна изпълнимост, обобщимост, за интересубективна полезност, за комуникабилност и за интерперсонална потвърдимост (за проверка вж. Кинд, Шмид, 1976). Докато в науките бяха подsigурени класическите изисквания за истинност, обективност и познаваемост (чрез авторитета на традицията и на някои професори), а те от своя страна бяха поддържани напр. чрез култа за гениалност (в изкуството и науката), интерпретиращото литературознание не бе поставено под непосредствен легитимационен натиск. Обаче с развитието на научнотеоретичното самосъзнание на науките след началото на века това положение се промени. А с развитието на модерните теории за разбирането и на психолингвистичните теории за текстообработка се изостри още повече. Днес пред литературноинтерпретиращите дисциплини отново стои възможността да се освободят окончателно от научните претенции. Емил Щайгер е маркирал мястото на интерпретиращите дисциплини в заглавието на своя основен труд «Изкуството на интерпретацията».

2.2.2. Емпирични науки и фантазия

Нека отново влезем във връзка с казаното в дял 2.1.

Като всеки учен и литературоведът изпитва нужда да съпреживее последствията (изводи и резултати) от различните начини на своето общуване с най-различните онтологични представи, в този случай в областта (или във връзка с областта) на литературните феномени. Със своите хипотези, методически инструменти и (в) област(та) на феномени(те) той се стреми да събере практическо познание. Защото само чрез постигането на операционално знание той може да установи оперативната стойност на своите онтологични представи и хипотези; само така може да установи например дали и какви предимства и слабости притежават определени концептуални системи (онтологични представи, предположения) или начини на поведе-

ние, дали те са надеждни или не за постигане на определени цели, дали ефективните начини на мислене и действие са комуникабилни и интерсубективирани или не за самия него. Единствено чрез систематично добиване на операционално знание може да се създаде такова знание, което да демонстрира опоменатите качества.

В този смисъл и **научната** дейност започва със **систематично** придобиване на операционално знание, което може да се **интерсубективира**. И тя изисква, съответно предпоставя фантазия и креативност за откриването на нови, за изграждането на нови и за оптималното постигане на стари цели посредством ефективни концептуални системи и поведенчески стратегии. Затова емпиричнонаучната систематичност и фантазията не се взаимноизключват, а се взаимодопълват.

За литературната **наука** е важно да обедини фантазията и креативния потенциал на интерпретиращите колеги със систематичния потенциал на емиричноработещите колеги и да преследва нови литературоведски проблеми и задачи от обществен интерес чрез систематично придобиване на интерсубективирани операционално знание с оглед областта на литературните феномени. При това тази наука би трябвало да развива такива концептуални системи и поведенчески стратегии, които предлага предимства на нашето действие в и с оглед областта на литературните феномени, напр. да намаляваме съществуващите неустойчиви естества, да оптимизираме производствените, разпространителските, рецептивните и обработващите стратегии, да правим участието в литературния живот атрактивно и индивидуално задоволително, да предоставяме ефективни описателни и разяснителни системи и т.н.

В настоящата литературоведска панорама развитието в подобна посока е маркирано от концепцията на група НИКОЛ за емпирично литературознание (срв. Шмид 1980, 1982; Финк 1982).

2.3. Езиковитеоретични аспекти

2.3.1. Да се догаждаш и да разбираш

Ако човек се вгледа във взаимоотношенията при взаимодействие между две автопоетични системи, ще трябва да установи, че не съществува нищо подобно на пренос на информация – както си го представяме при техническите предавателни и приемащи устройства. Преноси на кодирана информация между живи организми, също и между хора, които говорят един и същи език, не съществуват.

Въз основа на **операционалната** затвореност на автопоетичните системи по-скоро се стига до това, че всеки участващ в (комуникативна) интеракция организъм създава автономно (система от) връзки между своите сетивни, мисловни и моторни активности въз основа на своите когнитивни предпоставки, условия и възможности; в този смисъл всеки организъм се

ориентира сам в сферата на своите познания. Затова се стига – казано дос-та опростено – дотам, че всеки организъм самостоятелно откроява ясно (дори и когато въз основа на организационно и структурно единство това става успоредно с другите организми от същия вид) система от звукови на-чини на поведение, с които може да постигне специфични резултати (прим. внимание от страна на другите; радостта им и т.н.), т.е. той развива система от операционално знание върху своите звукови поведенчески ак-тове.

Успоредно с това възниква и система от ефективни начини на поведение в случай, че се появяват специфични сетивни, значи слуховосетивни и звуко-ви събития. Кои да бъдат тези ефективни начини на поведение зависи от-ново от из(пре-)живените техни последствия (който например не може да чува, трябва – според един израз – да чувства). Неслучайно в ранната фаза на комуникацията между родители и деца преобладават искания, заповеди и въпроси.

По този начин възникват елементарните и принципно независими една от друга системи на **догаждането** и **разбирането**, които функционират като комуникативни системи най-напред единствено за непосредствено участ-ващите в процеса на образование индивиди (прим. родителите могат да ко-муникират с малките си деца, докато гости на семейството нито разбират децата, нито могат да бъдат разбирани от тях). За принципната независи-мост на системите за догаждане и разбиране подсказват и случаите, в кои-то комуникативни партньори с различен майчин език се разбират, без да могат да говорят съответния чужд език.

Нашите естествени езици са високо конвенционализирани като системи от системи на звукови поведенчески начини и свързаните с тяхното възприе-мане начини на реагиране. Лекотата, с която водим разговори, правим съ-общения, поставяме въпроси и можем да отговаряме, лекотата, с която из-пълняваме молби или можем сами да помолим, създава винаги измамна представа за характера на езиковите интеракции. Фактически езиците фун-кционират само поради това, че автономните способности за догаждане и разбиране на участващите в езиковата интеракция говорител/слушател в известна степен се зацепват; това е процес, който бива подпомаган и отчас-ти засилван от когнитивни паралелизми и поведенчески конвенционалнос-ти. Поради това, строго погледнато, информативност и инструктивност не са качества на (езиково)-звуковите начини на поведение на говорителя, а качества на взаимното действие на автономни в техните догаждания и разбираня организми.

2.3.2. Втори екскурс върху интерпретирането

Всеки реципиент на езиков текст оперира в сетивното описание на тек-

ста, в идентификация на неговото описание и в преработката на тези възприятия, накратко: в своята конструкция на комуниката (срв. Шмид 1980, 62-77) напълно автономно. Като езиков обект текстът не дефинира определени операции в преработката, а определя произведения от реципиента комуникат върху текста, по-точно: произведенията по време на рецепцията комуникатни елементи, комуникативни секвенции и макрокомуникати активират от своя страна асоциативни вериги, референтни рамки, споменни наличия, наличие за общо знание за света и т.н. Как и какво точно може да бъде активирано зависи отново не само от комуниката, а предимно от специалните индивидуални активационни механизми, от активиремите концептуални величини и т.н., накратко казано: от предпоставъчната система (срв. Шмид 1980, 29 сл.; Руш, Шмид 1983, гл. 3) на рецепцията.

Отключените например при четене на някакъв текст по-висши активности се разклоняват в известна степен в асоциативни и мисловни клонове и бягат в милиони и милиони синаптични връзки като вълна към брега. По същото време те отключват други активности, от които произтичат нови вълни, които въздействат обратно непосредствено върху конструкцията на комуниката или, напълно свободни от нея, могат да се превърнат в нови движения.

В този смисъл четенето на един текст означава възбуда, която напр. според ангажимента, интереса, мотивацията или афектирането може да се превърне в силна възбуда, вълнение или тревога. Отношенията между текстове и комуникати, между комуникатни елементи и събудените чрез тях мисловни активности (в най-широк смисъл) могат да бъдат схванати като селективни отношения. Ако се предпостави една известна «нормално» развита езикова компетентност, то текстовете селектират (като физически обекти) процеси на комуникатни конструкции, а те от своя страна селектират по-нататъшни мисловни активности (асоциации, спомени и т.н.). При това текстуалната селективност, или, ако така е по-добре, текстовата специфика на рецептивния процес (1) намалява постоянно от началото на рецептивното действие до неговия край, понеже процесите на комуникатната конструкция стават все по-реципиентноспецифични чрез обратно свързани по-висши активности: тя намалява (2) и с покачващата се дълбочина на рецепцията, т.е. с покачващото се влияние на по-висшите активности.

Ако бъде поискано от един реципиент да пресъздаде примерно един прочетен текст, то за него това представлява задачата да произведе с помощта на активационни остатъци или следи текст, към който може да причисли също такъв, според своя спомен, комуникат. Както бе показано от много експерименти, такива пресъздавания се ограничават до смислови, по-рядко дословни репродукции, до експозицията на глобалната тематично-епизодова структура, при която правило са специфичните за реципиента пропуски в съдържанието, сгъстявания и премахвания. Подобни експе-

рименти показват, че автономията в рецепцията няма нищо общо със случайността. Рецептивните способности са белязани тъкмо обратно от езикови и асоциативни конвенции и паралелизми, от общи за всички реципиенти тенденции към кохерентни и устойчиви концептуални тематични, епизодови и наративни цялости, които се образуват наистина според специфични индивидуални предпоставки и критерии.

Според намеренията си интерпретирането на тъй наречените литературни текстове не се стреми към тяхното удвояване или размножаване (може би обаче, както мислят някои, към тяхното спестяване, оставяне настрана), а към изработването на текстове, които, така да се каже, експлицират литературните текстове. Този подход е в значителна степен парадоксален. Тъй като, колкото по-силно един замислен като интерпретация на т.нар. литературен текст текст удвоява или парафразира т.нар. литературен текст, толкова по-малко той ще бъде признат за интерпретация; т.е. висока специфика за т.нар. литературен текст означава ниско качество на интерпретацията. Колкото по-неспецифичен е обаче замисленият като интерпретация на т.нар. литературен текст текст, колкото интерпретацията, така да се каже, повече се отдалечава от своя литературен текст, колкото повече асоциативни връзки, кохерентни мостове, мисловни наличности, подобия и т.н. следва, т.е. колкото по-неспецифичен става интерпретаторският текст във връзка с т.нар. литературен текст, толкова по-често той ще има шансове да бъде признат за интерпретация. Това, което обаче бива експлицирано в подобна интерпретация, не е в никакъв случай т.нар. литературен текст, а са асоциативните способности, критериите за кохерентност, референциалните рамки и др. на интерпретатора. Видно е, че един текст, който би трябвало да е валиден като интерпретация на друг текст, не може да става тъй несспецифичен, че да не могат да се открият каквито и да е връзки между двата текста. Оставащото обаче пространство за действия е изключително голямо, то е ограничено единствено от условията за възможната убедителност във връзките между комуникатите.

2.4. Литературноисторически аспекти

Историографските дисциплини имат известни общи черти в интерпретиращите литература дисциплини. Колкото малко може да се демонстрира надеждността на една интерпретация (в смисъла на нейната личностна, времева, пространствена индиферентност), толкова малко може да се демонстрира и надеждността на представите, които градим за миналото. Обосновката за това обаче е все пак друга.

Като живи когнитивни системи ние притежаваме само една възможност за установяването на ефективност и надеждност на нашите описващи системи, а именно – в процеса на нашето изживяване на света да събираме опит с тези системи и по критериите, които свързваме с описателност-

та. Затова можем да установим описателността само за такива системи от езикови изрази, които обозначават сътворимите в из-живяването на света аспекти или състояния на нещата, които можем да възпроизведем във всички настоящи моменти, във всички случаи на пре-живяване на света. В този смисъл построения с описателна форма, които по интенция обозначават единични събития или развития на действия в миналото или бъдещето, могат да бъдат винаги единствено хипотетично описателни или фиктивни. Докато обаче с оглед на бъдещето хипотетичноописателни построения (прим. прогнози) могат да бъдат проверени в следващите един след друг бъдещи моменти на настояще, всички хипотетичноописателни построения остават неподвластни на подобно изпитание спрямо миналото, тъй като в нашето из-живяване ние сме свързани с настоящите моменти. С други думи, времето, в което описателността на историографични построения би могла да бъде установена и от нас, не е времето, в което разполагаме с възможността за подобни констатации. Това обстоятелство води до извода, че за нас не може да съществува никаква сигурност по отношение на знанието ни за събития и процеси в миналото. Онова, което разглеждаме като следи, свидетелства или наследства от минали времена, само засилва убеждението ни, че трябва да е имало минали времена и събития, и процеси от определен вид в тях; в никакъв случай обаче такива следи не ни «казват» какво и кога фактически е било. И по всички правила (с нарастващото времево отстояние) съществуват много различни истории, които са съвместими с достигналите до нас следи. По този начин нашето минало е в известна степен калейдоскопично разкъсано в много истории с различни имена, чийто брой може само да бъде увеличаван чрез навлизащите например нови теоретични концепции. Сред всичките тези истории няма нито една, за която би могло да се докаже, че тъкмо тя описва една историческа действителност.

Колко несигурно е понятието за историческа действителност, показаха Клод Леви-Строс (1979, гл. 9) и историци като Колингуд, Голдщайн и Уелш. Какви конфликти подари на историческата наука ситуацията, в която се намира историографията с оглед теорията на познанието, демонстрира прим. Б.Р. Козелек (1977). За литературознанието изводи направиха Г. Руш и З.Й. Шмид (1983).

Въз основа на тези рамкови условия за историографичната работа историческото изследване не е приспособен инструмент или способ, който да даде на разположение глобални и специални принципи на зависимото от времето развитие и промяна на нашия свят. Тази цел може да бъде постигната единствено чрез откриването и емпиричнонаучната проверка на такива концептуални системи, които ни дават (онтологични) представи за динамиката на тези системи, които тематизираме в съответния момент. За литературознанието това означава да се развият модели за динамиката в

областта на литературните феномени в контекста на социалните, политическите, икономическите и т.н. фактори на нашето общество.

3. Литературознанието от конструктивистична гледна точка

Упражняваната от конструктивистична гледна точка литературна наука трябва да бъде емпирична научна дисциплина, в която относно областта на литературните феномени да се полагат грижи за развитието на такива онтологични представи и поведенчески системи, предлагащи всекиму, който ги усвоява, предимства в процеса на индивидуалната себенаправа (*autopoiesis*) и в съвместния живот на социалните партньори. Така например подобни представи би трябвало да бъдат развити от даденостите в областта на литературните феномени, които ни позволяват идентификация на пределно много детайлни феномени и ефективни разяснения на начините, по които функционира литературният живот. Оттук нататък те би трябвало да ни поставят в положението да можем да открием успешни стратегии за решаването на налични проблеми и за постигането на актуални цели. Конструктивистични познавателнотеоретични и научнотеоретични концепции превърна в свои основи проектът на групата НИКОЛ за емпирично литературознание. Той преследва една литературоведска парадигма, която интегрира в кохерентнотеоретична и действенопрактическа рамка метатеоретични, обектотеоретични, приложнотеоретични и приложнопрактически компоненти. Средищната точка в усилията на подобно литературознание не е познаването на някаква абсолютна действителност, а изнамирането на такива начини на мислене и действие, които да облекчат, обогатят и направят по-ценен нашия живот.

ЛИТЕРАТУРА

Finke, P. (1982), *Konstruktiver Funktionalismus. Die wissenschaftstheoretische Basis einer empirischen Theorie der Literatur*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.

Foerster, H.v. (1981), «Das Konstruieren einer Wirklichkeit», in: Watzlawick, P. (Hrsg.), *Die erfundene Wirklichkeit*, München, Zürich: Piper, 39-60.

Glasersfeld, E.v. (1918a). «An Epistemology for Cognitive Systems». – In: *Roth, G., und H. Schwegler* (Hrsg.), *Self-Organizing Systems*, Frankfurt/M., New York: Campus, 121-131.

Glasersfeld, E.v. (1918b). «Einführung in der radikalen Konstruktivismus». – In: Watzlawick, P. (Hrsg.), *Die erfundene Wirklichkeit*. München, Zürich: Piper, 16-38.

Glasersfeld, E.v. (o.J.). *The Control of Perception and the Construction of Reality*, Mimeo.

Hörmann, H. (1976), *Meinen und Verstehen*, Frankfurt/M.: Suhrkamp (stv 230).

Kindt, W. u. S.J. Schmidt (Hrsg.) (1976), *Interpretationsanalysen*. München: W. Fink.

Koselleck, R. (1977). «Standortbindung und Zeitlichkeit. Ein Beitrag zur historiographischen Erschliessung der geschichtlichen Welt». – In: Koselleck, R., W.J. Mommsen u. H. Rüsen (Hrsg.). *Objektivität und Parteilichkeit*, München: dtv (WR 4281), 17-46.

Lévi-Strauss, C. (1979). *Das wilde Denken*, Frankfurt/M.: Suhrkamp (stw 14).

Lilly, J.C. (1979). *Das Zentrum des Zyklons*. Frankfurt/M.: Fischer (TB 1968).

Lindsay, P.H. u. D.A. Norman (1972). *Human Information Processing*, New York, London: Academic Press.

Maturana, H.R. (1977). *Biologie der Kognition*. Paderborn: F. EoLL.

Maturana, H.R. (1982). *Erkennen: Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.

Maturana, H.R. (1983). «Reflexionen: Lernen oder ontologenetische Drift». – In: *Delfin II*, Sept. 1983, 60-71.

Metzger, W. (1975). «Der Geltrungsbereich gestalttheoretischer Ansätze». – In: Ertel, S., L. Kemmler u. M. Stradler (Hrsg.). *Gestalttheorie in der modernen Psychologie*. Darmstadt: Steinkopff, 2-7.

Neisser, U. (1974). *Kognitive Psychologie*. Stuttgart: Klett.

Piaget, J. (1974). *Biologie und Erkenntnis, Über die Beziehungen zwischen organischen Regulationen und kognitiven Prozessen*. Frankfurt/M.: S. Fischer.

Piaget, J. (1973). *Gesammelte Werke*. Studienausgabe, Stuttgart: Klett.

Piaget, J. (1976). *Die Äquilibration der kognitiven Strukturen*. Stuttgart: Klett.

Ruscsh, G., u. S.J. Schmidt (1983). *Das Voraussetzungssystem Georg Trakls*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.

Rusch, G. (1985). *Von einem konstruktivistischen Standpunkt – Erkenntnistheorie, Literarhistoriographie und Diachronie in der Empirischen Literaturwissenschaft*. Braunschweig: Vieweg (im Druck).

Schmidt, S.J. (1980). *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft. Bd. 1. Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.

Schmidt, S.J. (1982). *Grundriss der Empirischen Literaturwissenschaft. Bd. 2. Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in einer Empirischen Theorie der Literatur*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg.

Vernon, M.D. (1977). *Wahrnehmung und Erfahrung*. München: dtv (WR 4274).

Vollmer, G. (1978). «Grundlagen einer projektiven Erkenntnistheorie». – In: Roth G. et al. (Hrsg.), *Wahrnehmung und Kommunikation*. Frankfurt/M., Bern, Las Vegas: P. Lang, 79-97.

Watzlawick, P. (1978). *Wie wirklich ist die Wirklichkeit? Wahn – Täuschung – Verstehen*. München: Piper.

Wertheimer, M. (1972). «Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung». – In: *Zeitschrift für Psychologie*, Bd. 61, 161-265.

Превод от немски: Младен Влашки